

çalışmışlardır. Özellikle Beledî'nin Fâtımî Veziri İbn Killis'e ithaf ettiği *Kitâbü Tedbîrî'l-habâla ve'l-etfâl ve's-şibyân ve hıfzı şıhhatihim ve müdâvâtî'l-emrâ-zi'l-âriza lehüm* adlı eseri zikre değer bir çalışmadır (krş. Dâvir M. es-Sâmirî, XIV/36 [1408/1988], s. 257; Ullmann, *Islamic Medicine*, s. 109; Sezgin, III, 318).

İbn Ebü'l-Eş'as'ın tıbbî çalışmaları arasında, Câlînûs (Galen) külliyyatı üzerinde yaptığı düzenlemeler ve onun bazı eserlerine yazdığı şerhler özellikle kayda değer bulunmaktadır. İbn Ebü Usaybia'ya göre bir Câlînûs uzmanı olan İbn Ebü'l-Eş'as, bu filozof-tabibe ait on altı eserlik külliyyatı yeni bir bölümlmeye tâbi tutmuş ve böylece kendisinden sonraki tıp araştırmacılarına önemli kolaylıklar sağlamıştır.

İbn Ebü'l-Eş'as'ın felsefî-aklî ilimlere de ilgi duyduğu, bu konuda eserler verdiği kaydedilmektedir. İbn Ebü Usaybia, bu eserlerinden biri olan *Kitâb fi 'ilmi'l-ilâhî*'nin müellif hattıyla bir nüshasını gördüğünü yazmakta, ayrıca onun Câlînûs külliyyatı için yaptığı düzenlemenin benzerini Aristo'nun kitapları için de yaptığını belirtmektedir. Zoolojiyle ilgili önemli çalışmaları da bulunan İbn Ebü'l-Eş'as'ın *Kitâbü'l-Hayevân*'ı Aristo zoolojisinden nisbeten bağımsız tarzda kaleme alınmış bir incelemedir. Bu eserde canlılar âlemi üçe ayrılmaktadır: el-Hayyü'l-mâlik (yönetici canlı, insan), el-hayyü'l-memlûk (evcil hayvanlar), el-hay lâ mâlik ve lâ memlûk (vahşi hayvanlar). Son kategoriye girenler de tabiatlarına göre ayrıntılı şekilde tasnif edilmiştir. Ancak müellifin bu eserini bitiremeden öldüğü söylenir (Kruk, II [1986], s. 210-211). Abdülatîf el-Bağdâdî'nin bu eserin bir özetini yazdığı ayrıca kaydedilmiştir (Muhammed Bâkir Ulvân, s. 29).

Eserleri. Fuat Sezgin İbn Ebü'l-Eş'as'ın günümüze ulaşan eserlerini şu şekilde sıralamaktadır (GAS, III, 302): 1. *Kitâbü'l-Edviyeti'l-müfrede*; 2. *Kitâbü'l-Gâzî ve'l-muğtezî*; 3. *Risâle fi'n-nevm ve'l-yakaza*; 4. *Kitâbü'l-Hayevân*; 5. *Ta'şîl-lü Kitâbi Câlînûs fi Uşukussât*; 6. *Kitâbü'l-Mizâc*. Günümüze ulaşmayan eserleri ise 'Uyûnü'l-enbâ' (s. 332) ve *Keşfü'z-zunûn*'da şu şekilde tesbit edilmiştir: 1. *Kitâb fi 'ilmi'l-ilâhî*; 2. *Kitâb fi'l-cüderî ve'l-ḥaşbe ve'l-ḥumeykâ* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1408); 3. *Kitâb fi's-sir-sâm ve'l-birsâm ve müdâvâtihimâ* (a.e., II, 1424); 4. *Kitâb fi'l-kûlunc ve eşnâfi-hî ve müdâvâtihî ve'l-edviyeti'n-nâfi'a minhü* (bu esere Fahreddin es-Sâatî

tarafından tekmile [a.e., II, 1451], Abdülatîf el-Bağdâdî tarafından da bir telhis [Ali Abdullah ed-Deffâ', s. 196] yazılmıştır); 5. *Kitâb fi'l-baraş ve'l-behaş ve müdâvâtihimâ* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1402); 6. *Kitâbü'l-Mâliḥûlyâ* (a.e., II, 1455); 7. *Kitâbü Terkîbî'l-edviye* (a.e., I, 401); 8. *Kitâbü Emrâzi'l-mi'de ve müdâvâtihâ*; 9. *Şerḥu Kitâbi'l-Firaḥ li-Câlînûs* (a.e., II, 1446); 10. *Şerḥu Kitâbi'l-Ḥummeyât li-Câlînûs* (a.e., II, 1413); 11. *Kitâbü's-Şar'* (a.e., II, 1432).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebü Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ'*, s. 331-333; *Keşfü'z-zunûn*, I, 401; II, 1402, 1408, 1413, 1424, 1432, 1446, 1451, 1455; Brockelmann, *GAL*, I, 237; *Suppl.*, I, 422; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 201; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 148; Sezgin, *GAS*, III, 301-302, 318; Ullmann, *Die Medizin*, s. 138-139; a.mlf., *Die Natur und Geheimwissenschaften*, s. 25; a.mlf., *Islamic Medicine*, Edinburgh 1978, s. 109; Ali Abdullah ed-Deffâ', *A'lâmü'l-'Arab ve'l-müslimîn fi't-tib*, Beyrut 1403/1983, s. 196; Kemâl es-Samerrâî, *Muḥtaşaru târiḥi't-tıbbi'l-'Arabî*, Bağdad 1984, I, 528-530; Muhammed Bâkir Ulvân, "Kütübü'l-ḥayevân 'inde'l-'Arab", *el-Mevrid*, I/3-4, Bağdad 1972, s. 29-30; R. Kruk, "Hedgehogs and Their 'Chicks'", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, II, Frankfurt 1986, s. 210-211; Dâvir M. es-Sâmirî, "Risâle fi evcâfî'l-etfâl li-Ebî'Ali b. Ahmed b. 'Abdirrahmân b. Mendeveyh", *el-Mü'errihu'l-'Arabî*, XIV/36, Bağdad 1408/1988, s. 257; A. Dietrich, "Ibn Abî'l-Ash'ath", *Er' Suppl.* (Ing.), s. 379-380; Saïdullah Karabegül, "İbn Ebî'l-Eş'aş", *DMBİ*, II, 624-625.

İLHAN KUTLUER

İBN EBÜ'L-FEVÂRİS

(ابن أبي الفوارس)

Ebü'l-Feth Muhammed b. Ahmed
b. Muhammed el-Bağdâdî
(ö. 412/1022)

Hadis hâfızı.

21 Şevval 338'de (13 Nisan 950) doğdu. Büyük dedesi Ebü'l-Fevâris Sehl'e nisbetle İbn Ebü'l-Fevâris diye tanındı. Sekiz yaşında hadis öğrenmeye başlayan İbn Ebü'l-Fevâris ilk derslerini Ebü Bekir en-Neccâd'dan aldı. Daha sonra Basra'ya, oradan İran'a ve Horasan'a gitti. Muhammed b. Hasan en-Nakkâş, Ebü Bekir eş-Şâfiî, Ebü Ali İbnü's-Savvâf, Ahmed b. Fazl b. Huzeyme, Ca'fer el-Hulîdî ve Da'lec b. Ahmed başta olmak üzere birçok âlimden hadis rivayet etti. Kendisinden de Mâlinî, Berkânî, Lâlekâî, Ebü Ya'lâ el-Ferrâ, Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Mühtedî-Bilâl ve İbnü'l-Bennâ el-Bağdâdî hadis tahsil etti. Bağdat'ta Rusâfe Camii'nde hadis imlâ ederken Hatîb el-Bağdâdî de kendi-

sinden faydalandı ve onun bazı rivayetlerini huzurunda okudu. Hocalarından derlediği seçme hadisleri rivayet etmesiyle tanınan İbn Ebü'l-Fevâris 16 Zilkade 412 (21 Şubat 1022) tarihinde vefat etti ve Bâbü Harb Mezarlığı'nda Ahmed b. Hanbel'in mezarının yakınına defnedildi. Hatîb el-Bağdâdî İbn Ebü'l-Fevâris'i kültürlü, hâfızası kuvvetli, dürüst ve sika bir muhaddis olarak nitelendirmiş, dindar ve faziletli bir kimse olduğunu belirtmiştir.

İbn Ebü'l-Fevâris'in çok miktarda hadis yazdığı ve bunları muhtelif kitaplarda topladığı belirtilmekteyse de Ebü Tâhir Muhallîs Muhammed b. Abdurrahman'ın (ö. 393/1003) rivayetlerinden seçmeler yaptığı *el-Fevâ'idü'l-müntekâtü'l-'avâ-lî* adlı eseriyle (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 2, vr. 84^a-89^b, nr. 21/4, vr. 137^a-258^b, nr. 46, 243^a-262^a, nr. 72/5 [kısım 6], nr. 97, vr. 140^a-251^a) çeşitli hadisleri ihtiva eden bir cüzü (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 110/2) dışında bunlar hakkında bilgi yoktur (Sezgin, I, 226). Müellifin yine İbn Ebü'l-Fevâris diye anılan ve sâlih bir kişi olduğu belirtilen kardeşi Ali'nin de hadis tahsil ettiği, ancak herhangi bir rivayette bulunmadan vefat ettiği zikredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatîb, *Târiḥu Bağdâd*, I, 352-353; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam* (Atâ), XV, 149-150; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1053-1054; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVII, 223-224; a.mlf., *Düvelü'l-İslâm*, Beyrut 1405/1985, s. 216; Safedî, *el-Vâfi*, II, 60-61; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 196; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 96; Sezgin, *GAS*, I, 226.

NURİ TOPALOĞLU

İBN EBÜ'L-HADİD

(ابن أبي الحديد)

Ebü Hâmid İzzüddin Abdülhamîd
b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî
(ö. 656/1258)

Nehcü'l-belâğa şârihi,
Mu'tezile kelâmcısı ve şair.

Kaynaklarda 1 Zilhicce 586'da (30 Aralık 1190) Medâin'de dünyaya geldiği ve ilk öğrenimini burada yaptığı kaydediliyor da bir şiirinden (krş. İbn Ebü'r-Rızâ el-Alevî, s. 113) Kerh'te doğup Medâin'de yetiştiği anlaşılmaktadır. Kültürlü bir aileye mensup olan İbn Ebü'l-Hadîd'in babası Medâin'de kadılık yapmıştı. Kardeşleri Ebü'l-Meâlî Muvaffakuddin Ahmed, Ebü'l-Berekât Muhammed ve Ebü Muhammed Abdülatîf de şairdir. Medâin halkı genellikle gulât-ı Şîa'dan olduğu için İbn Ebü'l-

Hadîd'in de başlangıçta yetiştirdiği çevrenin etkisiyle bu mezhebi benimsediği, 611'-de (1214) yazdığı "el-Şaşâ'idü's-seb'û'l-âleviyyât" adlı manzumelerinden anlaşılmaktadır. Daha sonra tahsilini ilerletmek için Bağdat'a giden İbn Ebü'l-Hadîd, Nizâmîye medreselerinde değişik mezheplere mensup âlimlerin derslerine devam etti. Şâfiî Ebü'l-Hayr Musaddık b. Şebîb el-Vâsîti'den Arap dili ve grameri, Hanbelî Ebü'l-Bekâ el-Ukberî'den Arap edebiyatı, Şii-Hanefî âlimi ve Mu'tezile kelâm-cısı Ebû Ya'kûb Yûsuf b. İsmâil el-Lemgânî'den Mu'tezile kelâmı, Hanbelî Ebû Muhammed Fahreddin İsmâil b. Ali el-Bağdâdî'den fıkıh, usul ve mantık, Şii Ebû Muhammed Kureys b. Sübey'a b. Mühen-nâ'dan tarih ve mutedil bir Şii olan Basra nakîbi Ebû Ca'fer Yahyâ b. Muhammed el-Basrî'den İslâm tarihi dersleri aldı. *Nehcû'l-belâğa* şerhinde sık sık görüşlerine yer verdiği Ebû Ca'fer Yahyâ onun fikrî yapısının oluşumunda hayli etkili olmuştur. Bunlardan başka hocalarının bulunduğu da bilinmektedir.

Gördüğü eğitimin ve bulunduğu ortamın etkisiyle aşırı düşüncelerinden uzaklaşıp Mufaddıla'dan olmakla yetinen İbn Ebü'l-Hadîd aldığı kelâm ve usul derslerinden sonra da Mu'tezile'ye meylecti. Bağdat, Vâsîr, Kerh ve Hille'de bazı idarî görevlerde bulunmasının ardından Abbâsî Halifesi el-Müstansır-Billâh zamanında (1226-1242) hilâfet merkezinde kâtip olarak görevlendirildi. Daha sonra büyük kardeşi Muva'ffakuddin'in de yardımıyla Dârü't-teşrîfât kâtibi, hazine kâtibi ve hilâfet divanı kâtibi olarak görev yaptı. Bir ara azledildiyse de son Abbâsî halifesi el-Müstâ'sım-Billâh'ın hilâfete geçmesiyle Hille'ye vilâyet müşrifî olarak tayin edildi (642/1244). Bir süre Emîr Alâeddin Tabers'in hocalığını yapan İbn Ebü'l-Hadîd daha sonra Kerh'teki Adudüddöve Hastahanesi nâzirliğine getirildi. Son olarak Nasîrüddîn-i Tûsî onu ve kardeşi Muva'ffakuddin ile öğrencisi İbnü's-Sâ'î'yi Bağdat kütüphaneleri müşrifî olarak tayin etti (656/1258). Aynı yıl Moğol istilâsıyla birlikte Dîvânü'z-zimâm kâtipliği görevine getirildiği de rivayet edilmektedir. Hülâgû'nun 655'te (1257) Bağdat'a saldırısı esnasında ölüme mahkûm edilen İbn Ebü'l-Hadîd, Vezir İbnü'l-Alkamî'nin yardımı ve Nasîrüddîn-i Tûsî'nin aracılığıyla kurtulmuş, ertesi yıl Bağdat'ta vefat etmiştir.

İbn Ebü'l-Hadîd kendisinin Sünnîlik'le Şîilik arasında bulunduğunu söyler. Ayrıca *Nehcû'l-belâğa* şerhinde (I, 185-186)

itikadî görüşlerinin Câhiz'in görüşleriyle uyuşturduğunu belirttiği için Mu'tezile'nin Câhiziye kolundan sayılmıştır. Son Abbâsî halifesi el-Müstâ'sım-Billâh'ın gulât-ı Şîa'dan olduğu bilinen veziri İbnü'l-Alkamî'ye son derece bağlıydı. Moğollar'ın Bağdat'a ilk hücumunda (642/1244) Abbâsî ordusu Moğol kuvvetlerini mağlûp edince İbn Ebü'l-Hadîd bu zaferi İbnü'l-Alkamî'nin tedbirine bağlamış ve bu sebeple ona yazdığı bir kasideye *Nehcû'l-belâğa* şerhinde yer vermiştir (VIII, 242-243).

İbn Kesîr, İbn Ebü'l-Hadîd'in gulât-ı Şîa'dan olduğunu söyler (*el-Bidâye*, XIII, 213). Ancak *Şerhu Nehci'l-belâğa* incelendiğinde onun mutedil bir Şii olduğu görülür. Bağdat Mu'tezilesi'nin (Şîa-i Mufaddıla) görüşünü benimseyerek Hz. Ali'nin kendinden önceki üç halifeden üstün olduğunu savunan İbn Ebü'l-Hadîd'e göre halifenin en üstün kimse olması şart değildir. İbn Ebü'l-Hadîd gulât-ı Şîa'yı şiddetle kınamış, İmâmîyye'nin Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile Hz. Âişe hakkındaki tutumlarını da tenkit etmiştir.

İbn Ebü'l-Hadîd'in kaynaklarda adı geçen kelâma dair eserlerinden hiçbirinin günümüze ulaşmamıştır. Bununla beraber *Şerhu Nehci'l-belâğa*'dan onun kelâmî görüşleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. O bu eserinde yeri geldikçe tevhid, Allah'ın sıfatları, adl, rü'yetullah, büyük günah işleyeninin durumu vb. konularda Eş'ariyye, Kerrâmiyye, İmâmîyye gibi kelâmî ekollerin yaklaşımlarına yer vermiş ve bunları Mu'tezilî bakış açısıyla değerlendirmiştir. Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât, Câhiz, Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Kâsım el-Belhî gibi Mu'tezile âlimlerinden yaptığı iktibaslardan ve onları tahlil edişinden, onun yalnızca Mu'tezilî fikirleri aktaran bir nakilci değil aynı zamanda bunları kendi bakış ve yorumlarıyla değerlendiren güçlü bir kelâm âlimi olduğu anlaşılmaktadır (meselâ bk. *Şerhu Nehci'l-belâğa*, III, 223-237; VII, 113-118).

İbn Ebü'l-Hadîd'in gerek Dîvân-ı İnşâ'da görevliken kaleme aldığı resmî mektuplarında gerekse özel risâlelerinde eski Arap şiiri, emsal ve hutbeleriyle ediplerin sözlerinden, âyet ve hadislerden lafız ya da anlam itibarıyla pek çok iktibas yaptığı görülmektedir. Bu bakımdan onun bu tür sanatlı nesirle kaleme aldığı mektupları edebî ve tarihî açıdan büyük önem taşır. Bununla birlikte gereksiz uzatma ve tekrarlar da göze çarpmaktadır. Diğer taraftan *el-Felekû'd-dâ'ir* ve *Şerhu Nehci'l-belâğa* gibi eserlerini yalın, sa-

de, açık ve güçlü bir üslûpla kaleme almıştır. Bu eserlerde az kullanılan kelimelere yer vermeyerek daima fasih kelime ve tabirlerin seçimine dikkat etmiş, kelâm âlimlerinin dile soktukları "es-sıfâtü'z-zâtiyye, el-cismâniyyât, el-mahsûsât..." gibi terkip ve kelimeleri fasih bulmamış, bunları kullanmak zorunda kaldığı için de özür dilemiştir (*a.g.e.*, XX, 350).

Dil ilimlerinde, edebiyatın bütün dallarında, eski şiir, hutbe, ahhâr, ensâb ve emsalde, Arap, lûgat ve lehçelerinde, feshat ve belâgatta güçlü ve geniş bir birikime sahip olan İbn Ebü'l-Hadîd'in bu zengin kültürü başta *Şerhu Nehci'l-belâğa* olmak üzere bütün eserlerine yansıtmıştır. Ziyâeddin İbnü'l-Esir'in *el-Meselsü's-sâ'ir*'i üzerine kaleme aldığı *el-Felekû'd-dâ'ir*'i edebî tenkit alanında önemli eserlerdendir. Tenkitlerinde genellikle delillere dayalı tarafsız bir eleştiri sergilemekle birlikte bazı tenkitleri daha sonraki eleştirmenlerce haksız bulunmuştur.

Dil ve edebiyat açısından bir kültür hazinesi olan *Şerhu Nehci'l-belâğa*'sında ele aldığı seci, cînas, mukabele, istidrâc, kinaye, ta'riz, remz, îmâ, tahallus, istitrat gibi belâgat türleri hakkında teorik bilgilerden çok âyet ve hadislerden, Arap şiir, söz ve emsallerden örnekler yer vermiştir. Hz. Ali'nin secili sözlerini beğenmeyip eleştiren bir grup belâgat âliminin görüşlerini secili âyet ve hadislerden örnekler vererek reddetmiş (I, 126-133), Ebü'l-Alâ el-Maarri'nin lüzûm mâ lâ yelzem sanatını uyguladığı manzum eserini de tenkit ederek birtakım zorlamalarla dolu olduğunu söylemiştir (I, 133-135). Ebû Temâm, Ebû Nuvâs gibi bazı meşhur şairlerin şiirlerindeki istiareleri de bu açıdan eleştirmiştir (I, 215-218). Feshatte kuralı değil zevki esas alan İbn Ebü'l-Hadîd, İbn Nübâte el-Hatîb'in hutbelerini Hz. Ali'ninkilere denk görenlere karşı onun bazı hutbeleriyle Hz. Ali'nin hutbelerini edebî açıdan karşılaştırarak Hz. Ali'nin hutbelerinin üstünlüğünü göstermiştir (VII, 211-216). *Şerhu Nehci'l-belâğa*'da bunların dışında çeşitli konularda şiirler, hutbe ve risâleler, hikmetli sözler, atasözleri, vasiyetler, fıkra, mizah, hikâye, haber, müfâhare, münâfere gibi konularla ilgili bol miktarda edebî malzeme yer almaktadır.

Aynı zamanda yetenekli bir şair olan İbn Ebü'l-Hadîd'in *es-Seb'û'l-âleviyyât* ve *el-Şaşâ'idü'l-Müstansırıyyât* gibi sanat, edebiyat ve tarih açısından önem taşıyan kasideleri yanında Nazmü'l-Faşîh gibi öğretim amacıyla nazmettiği didaktik ürcüzeleri de bulunmaktadır. Özellikle

yirmi beş yaşlarındayken kaleme aldığı yedi uzun kasideden oluşan *es-Seb'u'l-'aleviyyât* geleneksel kasidenin bütün şartlarını taşımakta olup edebî sanatlar, coşku ve lirizm yoğunluğu itibarıyla bir şaheserdir. Medih, risâ, hikemiyat, tasvir, gazel ve özellikle münâcâta dair olan şiirlerinden birçoğu *el-'Abkariyyü'l-hisân* adlı eserinde ve öğrencisi İbnü's-Sâî'nin *el-Câmi'u'l-muhtaşar* adlı tarihinde yer almaktadır. Divanı zamanımıza ulaşmamıştır.

Eserleri. İbn Ebü'l-Hadîd'in değişik alanlarda telif, şerh, ta'lik, reddiye ve tenkit türlerinde kaleme aldığı eserlerinin sayısı yirmiyi aşmaktadır. Bunların çok azı zamanımıza ulaşabilmiştir. 1. *Şerhu Nehci'l-belâğa*. Şerif er-Radî'nin Hz. Ali'nin hikmetli söz, vecize ve hutbelerinden derlediği *Nehcü'l-belâğa* adlı kitabının şerhi olup edebiyat, tarih, kelâm ve İslâm kültürünü bütün boyutlarıyla kuşatıcı mahiyette hacimli (yirmi cüz) bir eserdir. İbn Ebü'l-Hadîd, Vezir İbnü'l-Alkamî için kaleme aldığı şerhi Receb 644'te (Kasım 1246) yazmaya başlamış ve Hz. Ali'nin halifelik süresi olan dört yıl sekiz aya denk getirerek Safer 649'da (Mayıs 1251) tamamlamış, bu hizmetin karşılığı olarak vezir kendisine 100.000 dinar ile kıymetli bir hil'at ve bir at hediye etmiştir (Hânsârî, V, 21-22). *Nehcü'l-belâğa*'nın 200'den fazla şerhi içinde en güzeli ve en meşhuru olan eser, İbn Ebü'l-Hadîd'in görüş ve düşüncelerini ortaya koyması bakımından olduğu kadar tarihî ve edebî değeri yönünden de özel bir önem taşır. Moğol istilâsını yaşayan müellif eserde Moğollar'ın Mâverâünnehir, Horasan, Irak ve diğer yerleri zaptetmeleri ve Bağdat'a hücumlarıyla ilgili geniş açıklamalarda bulunmaktadır. Günümüze ulaşan ve ulaşmayan pek çok kitaptan faydalanıp yazılan şerhin kaynakları hakkında geniş bir araştırma yaparak *el-'Uzeyku'n-naqdîd bi-meşâdiri İbn Ebi'l-Hadîd* (Bağdat 1407/1987) adıyla müstakil bir eser kaleme alan Ahmed er-Rebîî, İbn Ebü'l-Hadîd'in eserini 143 müellife ait 223 kaynaktan istifade ile meydana getirdiğini tesbit etmiştir. İbn Ebü'l-Hadîd, *Nehcü'l-belâğa*'nın tamamının veya bir kısmının Hz. Ali'ye ait olmadığını ileri sürenlere karşı çıkarak eserin bazı bölümlerinin Hz. Ali'ye, diğerlerinin ise başkasına ait olmasının düşünülmemeyeceğini, çünkü eserin Şii olmayan muhaddisler ve tarihçiler tarafından da Hz. Ali'ye nisbetle tevâtüren nakledildiğini söyler (*Şerhu Nehci'l-belâğa*, X, 128-129). Eserde Şii temayüller ağır basmakla birlikte imâmetle ilgili tarihî

meseleler hakkında Şîa'nın görüşlerine ters düşen bazı yaklaşımlar da vardır. Meselâ müellif, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin hilâfeti konusunda kesin bir tavır ortaya koyduğunu kabul etmez (a.g.e., II, 59). Bu tür fikirler bazı İmâmiyye âlimlerini bu kitaba reddiye yazmaya sevk etmiştir. Cemâleddin Ahmed b. Tâvûs el-Hillî'nin *er-Rûh*, İbn Uşfûr el-Bahrânî'nin *Selâsilü'l-hadîd li-tak'yidi İbn Ebi'l-Hadîd* ve Ali b. Hasan el-Bilâdî el-Bahrânî'nin *er-Red 'alâ İbn Ebi'l-Hadîd* adlı eserleri bu amaçla kaleme alınmıştır. *Şerhu Nehci'l-belâğa*, Zeydî âlimlerinden Fahreddin Abdullah el-Hadî tarafından *el-'İkdû'n-naqdîd* adıyla ihtisar edilmiş, bu muhtasar Farsça'ya da çevrilmiştir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 705; II, 242). *Şerhu Nehci'l-belâğa*'nın Tebriz (1267, 1285), Tahrân (I-II, 1271, 1302), Bombay (1304), Meşhed (1310), Kahire (I-II, 1290, 1327, 1328 [Muhammed Nâil el-Mersaffî'nin hâşiyeleriyle], I-IV, 1329, 1330-1331; I-XX, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, 1378-1380, 1385-1387) ve Beyrut'ta (I-V, nşr. Hasan Temîm, 1963-1965; I-IV, 1397/1976, 1403/1983) yapılmış birçok baskısı bulunmaktadır. *Şerhu Nehci'l-belâğa* bünyesinde Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü Fezâ'ili 'Alî'si* de yer alır (IX, 167, 169, 171-174). 2. *Tetimmütü Nehci'l-belâğa*. *Şerhu Nehci'l-belâğa*'nın Muhammed Ebü'l-Fazl tarafından yapılan neşrinin sonunda (XX. cüz) yayımlanmıştır. 3. *el-Felekü'd-dâ'ir 'ale'l-Meseli's-sâ'ir*. Eyyûbî Veziri Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in *el-Meseli's-sâ'ir* fî edebî'l-kâtib ve's-ş-şâ'ir* adlı eserinin tenkididir. İbnü'l-Esîr henüz hayatta iken eserinin bir nüshası İbn Ebü'l-Hadîd'in eline geçmiş, vezirin kendisini öven ve eski âlimlerden eleştirmedik kimse bırakmayan tavrı karşısında dayanamayan İbn Ebü'l-Hadîd, biraz da Eyyûbî-Abbâsî rekabetinin etkisiyle Abbâsî Halifesi el-Müstansır-Billâh için 633'te (1235) on beş gün içinde bu eseri kaleme almıştır. Belâgat ve edebî tenkit konusunda önemli kitaplardan biri olan *el-Felekü'd-dâ'ir*, yazıldığı günden itibaren edebiyat ve ilim dünyasında geniş yankı uyandırmış ve yaklaşık bir asır boyunca ediplerin ilgi odağı olmuştur. Bunun sonucunda yazarı ve münekkidi savunan eserler kaleme alınmıştır. Ebü'l-Kâsım Mahmûd es-Sincârî'nin *Neşrü'l-Meseli's-sâ'ir* ve tayyû'l-*Feleki'd-dâ'ir*'i, Safedî'nin *Nuşretü'l-sâ'ir 'ale'l-Meseli's-sâ'ir*'i, Abdülazîz b. İsâ'nın *Kaṭ'u'd-dâbir 'ani'l-Feleki'd-dâ'ir*'i ile anonim olarak kabul edilen *Tayyû'l-Feleki'd-dâ'ir 'ale'l-Meseli's-sâ'ir* bu tür eserlerdendir. *el-Felekü'd-dâ'ir* 1309-

da Hindistan'da ve 1984'te Riyad'da (nşr. Ahmed el-Hüfî – Bedevî Tabâne) neşredilmiştir. 4. *es-Seb'u'l-'aleviyyât*. İbn Ebü'l-Hadîd'in 611'de (1214) Medâin'de söylediği yedi uzun kasideden oluşan eser *el-Kaşâ'idü's-seb'u'l-'aleviyyât* adıyla da anılır. Hz. Peygamber'e, Hz. Ali'ye, Hayber ve Mekke'nin fethine, Hz. Hüseyin'in şehid edilmesine ve Halife Nâsir-Lidînilâh'a dair bu kasidelerde en çok dikkati çeken husus Hz. Ali'nin de beşer üstü niteliklerle övülmesidir. Eser birçok defa basılmıştır (Bombay 1305, 1316; Kahire 1317; Beyrut 1374; nşr. Yûsuf el-Bikâî – Kabîsî Mustafa, Dimaşk 1406/1986). Bu kasideler İbn Hammâd el-Alevî, Takıyyüddin Muhammed b. Ebü'r-Rizâ el-Alevî, Radî el-Esterâbâdî, Mahfûz b. Veşşâh el-Hillî, Seyyid Muhammed el-Mübârek, Muhammed b. Abdullah el-Âmilî gibi âlimler tarafından şerhedilmiştir (a.g.e., I, 497). 5. *el-Kaşâ'idü'l-Müstansırıyyât*. 629-631 (1232-1234) yılları arasında nazmedilmiş, çoğu Müstansır-Billâh'ı öven on beş uzun kasideden oluşur (Bağdat 1338). *Divânü'l-Müstansırıyyât* adıyla da anılan eser, Müstansır-Billâh dönemine ait güvenilir bir tarihî malzeme niteliği taşıması açısından da önemlidir. 6. *Kitâbü Nazmi'l-Faşiḥ*. Kûfe mektebine mensup dil âlimi Ebü'l-Abbâs Sa'leb'in (ö. 291/904), yaygın dil hatalarının fasih kullanılışlarını toplayan *el-Faşiḥ* adlı eserinin manzum hale getirilmiş şeklidir (nşr. Muhammed Bedevî el-Mahtûn, *Mecelletü'l-Ma'hedü'l-maḥtûṭât* [1979], s. 61-167). İbn Ebü'l-Hadîd'in 785 beyitlik bu manzumeyi 643 (1245) yılında ve yirmi saatte kaleme aldığı kaydedilmektedir. 7. *Şerhu'l-Âyâtü'l-beyyinât*. Fahreddin er-Râzî'nin manîṭğa dair *el-Âyâtü'l-beyyinât* adlı risâlesinin şerhi olup metnin on katını aşan bir hacme sahiptir. Mantık ilminin bütün konularının ele alındığı eser Muhtâr Cebî tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1996). 8. *Şerhu Manzûme (Elfiyye / urcûze) fî (uşûli)'t-ṭ-ṭib*. İbn Sînâ'nın tıbbâ dair manzumesinin şerhidir (a.g.e., I, 823).

İbn Ebü'l-Hadîd'in kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Naḳzû'l-Maḥşûl fî uşûli'l-fıkḥ li'r-Râzî*, *Naḳzû'l-Muḥaṣṣal (fî'l-kelâm ve'l-felsefe) li'r-Râzî*, *Ziyâdâtü'n-Naḳzayn*, *el-'Abkariyyü'l-hisân (fi ba'zî eş'ârihi ve resâ'ilihî)*, *el-İ'tibâr 'alâ Kitâbi'z-Zerfâ fî uşûli's-şerî'a li's-Seyyid el-Murtazâ*, *Şerhu müşkilâtî Gureri'l-edille fî 'ilmi (uşûli)'l-kelâm li-Ebi'l-Hüseyn Muhammed b. 'Alî el-Başrî el-Mu'tezilî*, *Şerhu'l-Yâḳût fî 'ilmi'l-kelâm li-Ebi İshâk İbrâhîm İbn Nevbaḥt*, *el-Vişâhu'z-zehebî*

fi'l-İlmi'l-edebî, İntikâdû'l-Müştaşfa fi uşûli'l-fıkh li'l-Ğazzâlî, Ta'likât ve havâşî 'ale'l-Mufaşşal fi'n-naḥv li'z-Zemahşerî, Takrîrû't-tarîkateyn fi uşûli'l-keḷâm, Makâlâtü's-Şî'a, Münâka-zâtü (Nakzû)'s-Süfyâniyye li'l-Câhîz, Telḥîşu Nakzî's-Süfyâniyye li'l-Câhîz, Hallü Seyfiyyâtî'l-Mütenebbî, er-Re-sâ'ilü'd-dîvâniyye (et-Tevkî'ât), Risâle fi'l-lezze ve'l-elem 'alâ mezhebi'l-felâsife, Risâle fi't-ta'ziye.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1385-87/1965-67, I-XX, tür.yer.; a.mlf., *Şerhu'l-Âyâtî'l-beyyinât* (nşr. Muhtâr Cebîl), Beyrut 1996, neşreden giriş, s. 5-68; a.mlf., *el-Fekû'd-dârî 'ale'l-Meseli's-sâir* (nşr. Ahmed el-Hüfî - Bedevî Tabâne), Riyad 1404/1984, IV, 15-310; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 391 vd.; İbn Ebû'r-Rızâ el-Alevî, *et-Tenbihât 'alâ me'ânî's-seb'î'l-aleviyyât* (nşr. Mahmûd Abbas el-Âmûlî), Sayda 1340, s. 113; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 259; Safedî, *el-Vâfi*, XVIII, 76-81; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 213; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât* (nşr. Esedullah İsmâiliyyân), Kum 1390-92/1970-72, V, 20-28; C. Zeydan, *Âdâb*, III, 42 vd.; Serkîs, *Mu'cem*, I, 29 vd.; Brockelmann, *GAL*, I, 335, 336; *Suppl.*, I, 497, 705, 823; II, 242; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, VII, 333-337; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, V, 378-381; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, III, 579-584; Ahmed er-Rebîî, *el-Üzeyku'n-naḍîd bi-meşâdiri İbn Ebi'l-Hadîd fi Şerhi Nehci'l-belâga*, Bağdad 1407/1987, s. 40-42; ayrıca bk. tür.yer.; G. C. Anawati, "Textes arabes édités en Égypte au cours des années 1959 et 1960", *MIDEO*, VI (1959-61), s. 232-235; Safâ Hulûsî, "Meşâdiru Şerhi Nehci'l-belâga", *MMİlr.*, IX (1962), s. 340-348; L. Veccia Vaglieri, "İbn Abî'l-Hadîd", *El*² (İng.), III, 684-686; W. Madelung, "Abd-al-Hamîd b. Abu'l-Hadîd", *Elr.*, I, 108-110; Muhammed Âsaf Fikret, "İbn Ebi'l-Hadîd", *DMBİ*, II, 640-642.

MEHMET REŞİT ÖZBALIKÇI

İBN EBÜ'L-HATTÂB

(ابن أبي الخطاب)

(IV./X. yüzyıl [?])

Ebû Zeyd el-Kureşî olarak da anılan ve *Cemheretü eş'âri'l-Arab* adlı eseriyle tanınan edip
(bk. CEMHERETÜ EŞ'ÂRİ'L-ARAB).

İBN EBÜ'L-HAVÂRÎ

(bk. AHMED b. EBÜ'L-HAVÂRÎ).

İBN EBÜ'L-HAYR el-İMRÂNÎ

(bk. İMRÂNÎ, Yahyâ b. Sâlim).

İBN EBÜ'L-HAYR es-SA'LEBÎ

(bk. İBNÜ'D-DÜREYHİM).

İBN EBÜ'L-HISÂL

(ابن أبي الخصال)

Ebû Abdillâh İbn Ebi'l-Hisâl
Muhammed b. Mes'ûd b. Halsâ
el-Gâfikî el-Endelüsî
(ö. 540/1146)

Muhaddis, kâtip ve şair.

465'te (1072) Endülü'sün Ceyyân (Jáen) bölgesinde Şeküre'ye (Segura) bağlı Fergalî'te (Gorgolitas) dünyaya geldi. 463'te (1070) doğduğu da söylenmiştir. Yetiştirdiği ilim adamlarıyla meşhur bir aileye mensup olup kardeşi Ebû Mervân Abdül-melik de dönemin tanınmış kâtiplerindendir. Tahsiline Fergalî'te başlayan İbn Ebû'l-Hisâl öğrenimini yakın şehirlere seyahat ederek sürdürdü. Ardından Kurtuba'ya (Cordoba) yerleşti ve bundan sonra Kurtubî nisbesiyle de anıldı. Ebû Bahr el-Esedî, Ebû Bekir Gâlib b. Atıyye, Ebû Bekir b. Sâbık es-Sıkkîlî, kendisine Müslim ile Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'lerini okuduğu ve kendisinden Buhârî'nin *eş-Şâhih*'inin çoğu ile Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i ve Abdülganî el-Ezdi'nin *Müştebihü'n-nisbe* adlı eserini dinlediği Ebû Ali es-Sadeî, birbirlerinden rivayetleri müdebbec* sayılan Ebû'l-Hasan İbnü'l-Bâziş gibi âlimler faydalandığı hocalardan bazılarıdır. İbnü'l-Kasîr diye tanınan Ebû Ca'fer Ahmed b. Ahmed, Ebû'l-Kâsım İbn Hubeys, İbn Beşkûvâl, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman ve daha pek çok kimse de ona talebe olmuştur.

Hadis ve hadis ilimleri yanında tarih, edebiyat, şiir gibi alanlarda da iyi yetişmiş bir âlim ve örnek gösterilen bir kâtip olan İbn Ebû'l-Hisâl, Murâbitlar Devleti yöneticileriyle yakın ilişki içinde bulundu ve önemli mevkilere getirildi. Ali b. Yûsuf b. Tâşfîn döneminde (1106-1143) Dîvânü'r-resâil'in başına kâtip tayin edildi ve bu göreviyle birlikte diğer bir vezirliği de yürütmüş olmalıdır ki "zü'l-vizâretayn" lakabını aldı. Uzunca bir süre devam eden bu görevi dolayısıyla Fas, Gırnata (Granada), Sebte (Ceuta), Saragusta (Saragossa), Belensiye (Valencia) gibi pek çok şehri dolaştı, gittiği bazı yerlerde uzun müddet kaldı.

İbn Ebû'l-Hisâl, Kurtuba'ya giren Berberî Masmûde kabilesinin askerleri tarafından 12 Zilhicce 540'ta (26 Mayıs 1146) kız kardeşinin oğlu ve damadı Abdullah b. Abdülazîz b. Mes'ûd ile birlikte evinde şehid edildi ve ertesi gün İbn Abbas Kabristanı'na defnedildi. Edebiyat, tarih ve kitâbet sanatındaki başarıları sebebiyle

le Endülü's'te İslâm hâkimiyetinin sona ermesine kadar İbn Ebû'l-Hisâlî gölgede bırakacak derecede güçlü bir başka isme rastlanmadığının söylenmesi (Makkarî, III, 193) onun ilmî seviyesini göstermesi bakımından önemlidir.

Eserleri. 1. *Zıllü(s-seḥâbi)'l-ğamâme ve tavku'l-ḥamâme fi menâkibi men ḥaṣṣahû Resûlullâh şallallahû 'aleyhi ve sellem min şahâbetihî bi'l-kerâme ve eḥallehüm bi-şehâdetihî's-sâdika dâre'l-mukâme*. Adı çeşitli kaynaklarda bu şekilde veya birbirinden farklı kısaltmalarla geçen ve Hz. Peygamber ile zevcelerinin ve bazı yakınlarının biyografilerine dair olan eseri İbn Hayr el-İşbîlî müellife Kurtuba'daki evinde birkaç kere okumuş (*Fehrese*, s. 386), Abbas b. İbrâhim de bu nüshaya dayanarak Abdülkâdir es-Süfî'nin (ö. 1091/1680) istinsah ettiği bir yazmayı gördüğünü kaydetmiştir (*el-İ'lâm*, IV, 90; eserin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 454). 2. *Menâkübü'l-aşere ve 'ammey Resûlillâh*. Eserde cennetle müjdelenen on sahâbi ile Hz. Peygamber'in amcaları Abbas ve Hamza'nın biyografilerine yer verilmiştir (yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 454-455; *Suppl.*, I, 629-630). 3. *Resâ'il*. İbn Ebû'l-Hisâl'in edebî bakımdan önemli sayılan pek çok risâle kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Resmî görevi dolayısıyla yöneticiler adına yazdıklarının yanında Ebû Bekir İbnü'l-Arabî gibi devrin önde gelen âlimlerine, akrabalarına, hoca ve talebelerine yazdığı bu risâlelerden birkaçını talebelerinden İbn Hayr el-İşbîlî bizzat İbn Ebû'l-Hisâl'e okuyarak istinsah etmiştir. İbn Hayr tarafından bir araya getirildiği anlaşılan ve daha sonra da kimin tarafından derlendiği bilinmeyen bu risâleleri Muhammed Rıdvân ed-Dâye tahkik ederek *Resâ'ilü İbn Ebi'l-Hisâl* adıyla yayımlamıştır (Dimaşk 1408/1987). İbn Ebû'l-Hisâl'in risâlelerinden birini daha önce Abdullah Kennûn inceleyerek neşretmiştir ("Risâletü İbn Ebi'l-Hisâl el-lefî nâle fihâ min kerâmeti'l-Murâbitîn", *MMİAdm.*, XXXV [1960], sy. 4, s. 11). 4. *Sîrâcû'l-edeb*. Ebû Ali el-Kâfî'nin *en-Nevâdir*'i ile Ebû İshak İbrâhim b. Ali el-Husrî'nin *Zehrü'l-âdâb* adlı eserleri tarzında kaleme alındığı söylenen bu çalışmada (Makkarî, III, 184) kitâbet sanatıyla ilgili mensur bir kitaptır. 5. *Lemḥatü (Ḥaḥfû)'l-bâriḳ ve kaḫfû'l-mâriḳ*. Ebû Âmir İbn Garsiyye'nin Acemler'in Araplar'dan üstün olduğu yolundaki iddiasını reddetmek amacıyla kaleme alınmış uzunca bir risâledir.